

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi
Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	27.02.2019
Received / Makale Geliş	03.12.2018	Published / Yayınlanma	28.02.2019

ATIK NESNELERİN RESİM SANATINA GİRİŞİNDE PİCASSO VE BRAQUE'NİN ETKİSİ

THE EFFECT OF PICASSO AND BRAQUE ON THE INTRODUCTION OF WASTE OBJECTS TO THE ART OF PAINTING

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÖZÜLÜER

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Öğretmenliği Bölümü,
Erzincan/ TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-9569-2948

ÖZET

Endüstri devrimi sürecinde teknolojinin sürekli ilerlemesi, günlük hayatımızda kullandığımız her türlü aracın gelişmesi, iletişim araçlarının keşfi, ulaşım ve yeni bilimsel çalışmalar gibi kazanımların yanı sıra dünyamızın mevcut kaynaklarının bir gün bitebileceği ve dünyanın geleceğinin tehlike altında olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle endüstri devriminin perde arkasında bıraktığı çöp yığınlarını ek kaynak olarak kullanma fikri geliştirilmiş, sanayiden gündelik hayata birçok alanda atık nesne kullanılmaya başlanmıştır. Atık nesne kullanımı hayatın birçok alanında olduğu gibi sanatın da kullanım alanına girmiş ve önemli yeniliklere sebep olmuştur. Fransız devrimi ve Endüstri devriminin yarattığı yeni dalga o dönemde sanatta da önemli gelişmelere ön ayak olmuş geleneksel ifade biçimleri yerine yeni sanat anlayışına ve yeni malzemelere bırakmıştır. Empresyonizm ile başlayan modern sanat fikri Cezanne'nin doğayı küre, koni ve silindir gibi betimlemesiyle yeni bir gerçekliğe ulaşmış ve bu yolda Picasso ve Braque'in öncülüğünde Kübizm'in doğmasına vesile olmuştur. Kübizm Resim yüzeyinde fırça ve boya haricinde atık nesnenin ilk kez bir sanat eserinde kullanımı bakımından önemlidir. Picasso ve Braque yaptıkları Kolaj, Dekolaj ve Asemblajlar'da atık nesneyi kendi sanatları ile birleştirip özgün bir yorum olarak sunmuşlardır. Kübizm'den sonra Dada ve Pop Art gibi birçok sanat akımının kullanım alanına girmiş olan atık nesne günümüzde de en önemli sanatsal malzemelerden biri olarak sanatçılar tarafından tercih edilen materyal olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kübizm, Atık Nesne, Kolaj

ABSTRACT

The continuous advancement of technology in the Industrial Revolution process, the development of all kinds of tools we use in our daily lives, the discovery of means of communication, transportation and new scientific studies, as well as the fact that one day the current resources of our world can end and the future of the world is in danger. For this reason, the idea of using the garbage heap left behind by the industrial revolution as an additional resource has been developed and waste objects have been used in many areas from industry to everyday life. Waste object use has entered the field of use of art as in many areas of life and has caused significant innovations. The new wave created by the French Revolution and the Industrial Revolution was a front for significant developments in art at that time, and instead of traditional forms of expression, it left New art concepts and new materials. The idea of Modern Art, which began with Impressionism, has reached a new reality with the description of nature such as spheres, cones and cylinders, and has led to the birth of Cubism under the leadership of Picasso and Braque. Cubism is important for the first time in terms of the use of a waste object in an art work, except for brush and paint on the surface of the painting. Picasso and Braque combined the waste object with their own arts in collage, Decolages and Assemblages and presented it as an original interpretation. After Cubism, the waste object, which has been used by many art movements such as Dada and pop art, continues to be the preferred material by artists as one of the most important artistic materials in our day.

Keywords: Cubism, Waste Object, Collage

1. GİRİŞ

Sanat var olduğu günden beri sürekli bir arayış içindedir. Mağara resimleri ile başlayan sanat serüveni zanaata dönüşmüş, Rönesans'ta sanata, 20 yüzyılın başlarında modern sanata ve son olarak postmodernizm olarak evrimini devam ettirmektedir. Sanatçının kimlik arayışı imgesel ve estetik anlayışının yanı sıra farklı teknikler ve farklı malzemeler ile üretme olarak değerlendirilebilir. Bu durum her çağın bilim ve teknolojiye gelişmelerine paralel ilerlemiştir. Yani üretilen her resim kullanılan

teknikler ve malzemeler dolayısıyla kendi çağının aynası gibidir. Günümüzde bir resme bakıldığında fırça teknikleri, kullanılan renkler, kompozisyon anlayışı ve diğer malzemelere bakılarak hangi yüzyılda, hangi dönemde veya akımda üretildiği tahmin edilmektedir.

Resim sanatında malzeme anlayışı gelenekten uzun süre kopmamıştır. Boya, fırça ve tual gibi geleneksel resim malzemeleri 19. Yüzyılın sonlarına kadar hakimiyetini kaybetmemiştir. Ancak, Fransız devrimi ve sanayi devriminin yarattığı değişim dalgası sanatta da radikal değişimlere neden olmuş, kazanılan toplumsal özgürlükler yeni bir değer olarak sanata da yansımıştır. Bu dönemde klasik sanat anlayışından önce Romantizm ile kopuş yaşanmış ve sonrasında Empresyonizm ile modern sanat fikri ortaya atılmıştır. Yeniliklerin ve yeni yaşam değerlerinin hız kazandığı bu dönemde sanatçılar çalışmalarında yeni biçimler aramaya ve bu biçimleri üretirken yeni malzemeler kullanmaya başladılar. Bu malzemeler arasında Atık Nesne hiç şüphesiz en radikal olanlarından biriydi. Burada dikkat edilmesi gereken şey insanların modern üretim sistemlerinin gelişmesiyle bir tüketim topluma haline gelmesidir. Toplum olarak kullan at anlayışının yarattığı bütün nesnelere bizim için bir Atık nesnedir. Atık nesnenin sanatta kullanılıp bir özne haline gelmesinin altında, sanatçı bireyin sınırsız merakı ve sürekli yeni olanın farklı olacağına inancıdır.

20. Yüzyılın başlarında Cezanne'ın açtığı yolda Picasso ve Braque'ın öncülüğünü yaptığı kübizm akımı temsili gerçeklikten ilk kopuş hareketidir. Doğayı olduğu gibi betimleme Kübizm ile farklı bir aşamaya geçmiştir. Kübizm, sanata kattığı değerler ve yenilikler açısından önemlidir. Picasso ve Braque yaptıkları geometrik soyutlamalarda atık nesnelere kullanarak yaptıkları Kolaj, Dekolaj ve Asemblajlar sanatın önemli yapı taşları arasındadır. Dolayısıyla geliştirdikleri bu teknikler sanat tarihinde önemli akımların doğuşunda ilham kaynağı olmuştur.

2. ZANAATTAN SANATA DEVRİM HAREKETLERİ

Atık nesne ve Ready Made'lere uzanan bu süreçte gelenekler biranda terkedilmemiştir. Sanatta eski alışkanlıkları terketmek gerçekten zordu çünkü her dönemin kendine has bir sanat anlayışı, kuralları ve sanat otoritesi vardı. Dolayısıyla sanat camiası dışında, siyaset, din, savaşlar v.s gibi belli etkenlerde değişime izin vermiyordu. Fakat bu durum sanatçının daha kavramsal çalışmalar yapmasına engel değildi. Özetle bir yanda yeni olana bir özlem varken diğer yanda ise korku ve şüphe hakimdi. Zaten yeni sanat anlayışları, akımlar, teknikler bir tepki olarak doğmuş ve belli zorluklardan geçtikten sonra kabullenilmiştir. Kısacası sanat belli dönemlerde herşeye rağmen kendini güncellemiş ve kendi tarihini yazmaya devam etmiştir.

Sanatçının sanat üretiminde yeni teknik ve yeni form arayışları Rönesans'a kadar gitmektedir. "Rönesans'ı, başlangıç, olgunluk ve zirve, çöküş olarak adlandırabileceğimiz üç dönem halinde ele alabiliriz. 14. Yüzyılda Dante ve Giotto ile başlayan Rönesans dönemi 15. Yüzyılda klasik mirasla kurulan ilişki, entelektüel ve estetik yaratma ve arayışlarla zenginleşerek olgunluk dönemine girer. Rönesans zirvesine ulaşmıştır. 16. Yüzyıla girildiğinde İtalya savaşları ile İspanya ve Fransa'nın bir zenginlik ve cazibe merkezi olan İtalya'ya müdahale ve istila girişimleri neticesinde İtalya zenginliği, gücünü yitirme, bunalım ve çözüme dönemine girer. İtalya çözülüp Maniyerizm dönemine girerken, İtalyan mirasının yarattığı kültürel ürün ve tarzlar, taşınma ve taklit yoluyla Batı'nın diğer merkezlerine Fransa'dan başlayarak yayılma sürecine girer. 16. Asırda, Rönesans ve İtalya coğrafyası, daha öncesi dönemlerde yakalanan siyasi, iktisadi ve entelektüel mevki kısmen, eskinin etkisi ile belli bir seviyede kendisini koruyor gibi gözükse de fiili gücünü yitirmiştir"(Coşkun 2012:49).

Sanat Rönesans'a kadar doğayı olduğu gibi betimleme anlayışı ve figürde oran orantı esaslarına dayalı olarak şekillense de bu çok uzun sürmemiştir. Rönesans'tan Barok'a geçiş dönemi olarak da bildiğimiz Maniyerizm biçimsel ifadeye ilk tepkilerin görüldüğü sanat dönemidir. Maniyerizm, Rönesans'ta resim, heykel ve mimaride görülen kuralları tanımaz. Rönesans'ın temel prensipleri olan disiplin, denge ve uyum anlayışına bir tepki olarak doğmuştur. Maniyerizm taşıdığı özellikleri dönemin otoritesi, siyasi gerilimler ve kilisenin toplum üzerindeki etkilerinin de bir sonucudur. Maniyerist resimlerde, Rönesans'tan farklı olarak, ortaya çıkan çalışmalar orantısızdır ve belli bölgelerinde abartmalar görülür. Vücudun bazı bölgeleri olması gerektiğinden küçük, büyük veya uzun ya da kısadır. Figürler hareketlidir ve sanki havada uçuyormuş hissi yaratır. Maniyerist resimlerde manzarada Rönesans'ın aksine önemsizdir. Maniyerizm sanat tarihinde görülen mevcut sanat düzenine ve otoriter kurallara ilk başkaldırı olarak değerlendirilebilir, ancak sonuncusu değildir.

Tarihte yaşanan her önemli gelişme doğal olarak sanatı ve sanatçıyı da etkilemiştir. Bu durum sanatçının içinde bulunduğu duruma bağlı olarak yeni teknikler, yeni malzemeler ve yeni formların doğuşuna sebep olmuştur. “Toplumsal devrimlerin en büyüklerinden biri olan Fransız İhtilali 18. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş, mutlak krallık ve Hristiyan dinin çerçevesi keskin olarak çizilmiş katı kurallarına boyun eğmemenin anlayışıydı. İhtilalin iki ana düşüncesi hürriyet ve eşitlikti. İlk olarak Hürriyet ışığında mutlak monarşiyi yıkarak kilise ve kralın hakimiyetini sona erdirdi. Daha sonra ise eşitlik için efendi köle ilişkisine dayanan bir sistemi yani sınıfsal eşitsizliği sona erdirdi. Her insan bir birey olarak sayıldı. Böylelikle ferdiyetçilik de büyük bir önem kazandı. Halk, değişen düzen ve düşünce sistemi sayesinde artık kendi milli değerlerine önem vermeye başladı. İhtilal ile ortaya çıkan hürriyet, eşitlik ve ferdiyetçilik kavramları Romantizm’in yeni bir akım olması için gerekli zemini oluşturmuştur. Uzun yıllar hükmünü sürdürmüş büyük bir akım olan Klasisizme en büyük tepki olmuştur. İçinde bulunulan dönem koşulları gibi klasisizm akımı da belli alışılmış kurallar çerçevesinde işlenmiştir. Klasiklerin Yunan ve Latin mitolojilerinden aldığı konular yerine halkın da beklentisini karşılayan milli edebiyat anlayışı romantizm ile edebiyatta yerini almıştır. Romantikler klasik sanatçıların merkez aldığı akıl ve sağduyuya dayanan edebiyatlarının karşısına dizginlenemeyen ve ölçü tanımayan duygu, coşku ve hayali koymuşlardır. Mantık yerine düşünce ve hisler önem kazanmıştır. Bunun gibi birçok karşıtlık Klasisizmin yerini Romantizme bırakmasına yol açmıştır. Romantik akımı savunan sanatçılar, klasik sanatçıların konu olarak sıkça kullandıkları din dışı ve güzel olan her unsuru ele almakla sınırlandırmamış, insan ve toplum hayatı ile ilgili her şeyin konu olarak işlenebileceğini savunmuşlardır. Dram ile trajediyi, komedi ile dramı bir arada kullanmışlardır” (Mozartcultures,2018).

Sanayi devrimi ya da diğer adıyla endüstri devrimi çeşitli alanlarda yeni buluşlar ile 18. ve 19. yüzyıl da önce Avrupa’yı sonra da dünyanın birçok bölgesini etkisi altına almıştır. Buharlı makine, lokomotifin icadı, tarım teknolojilerindeki gelişmeler, yeni fabrikalar ve fabrika araçlarının geliştirilmesi, telefon ve telgraf gibi iletişim araçlarının keşfi, demiryolu, kanal, köprü gibi inşaatların hız kazanması, coğrafi keşifler bu dönemde gerçekleşmiştir. Bilim ve teknolojiye bu gelişmeler hayatın gereklerine ulaşımı kolaylaştırırken insanları sınıflara bölmüş, onları bir kitle toplumu haline getirmiş ve ardında büyük çöp yığınları bırakmıştır. Bu çöpler kullanım amacını tamamlamış, insanların işine artık yaramayan, etrafımızda birikmesine izin vermediğimiz ve hayatımızdan biran önce uzaklaştırmak istediğimiz şeylerin tümüdür. Nitekim atık nesnenin tarihini incelediğimizde de Endüstri devrimi ile başlayıp artarak günümüze kadar geldiğini görmekteyiz.

3. SANATIN YENİ DİLİ

3.1. Kübizm

Batı Modernliğinin kurumsallaşmasında orta sınıfın öncülüğünü çektiği Fransız devrimi ve yeni ortaya çıkan burjuvazi ile proletaryanın tarihsel karşılaşmalarının zeminini sağlayan Sanayi devrimi iki temel kırılmadır. Modernizm öncesi dönemin beğeni ve zevk kalıpları saray aristokrasisi, soylular tarafından belirlenirken Modernizm oluşturan koşullarla birlikte sanatın izler çevresinde önemli yapısal değişimler yaşandı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde yeni bir sanat kamuoyunun ayak sesleri duyulmaya başlandı. Sanat kamuoyunun içerisinde kimin olacağı konusunda tartışmalar yaşanmaktaydı. Kamuoyu bazen bütün bir halkı kast etse de genel olarak servete ve iyi eğitimi olan insanları anlatmaktaydı. Çünkü servet ve eğitim sahibi insanların siyasal ve kültürel meselelere tarafsız bakabileceği düşünülüyordu” (Shiner, 2010, s: 139).

Yeni bir düzen kuruluyordu. Modern, modern olmak, Modernizm gibi kavramlar henüz tam anlaşılammışken sanatında modern sanat olarak şekillendirildiği bir zamandı. Yeni kurallar, yeni estetik anlayışı, yeni malzemeler ve formlar konuşuluyordu. Sanatçının toplum içindeki rolü yeniden dizayn ediliyordu. Bu geçiş döneminde yaşanan gelişmeler 19. Yüzyılın sonlarına doğru ilk modern akım olarak nitelendirilen Empresyonizm akımının doğuşuyla sonuçlanmıştır.

Sanatın serüveninde çok önemli bir kırılma noktası olan fotoğraf makinesinin icadı da birçok gelişmenin yaşandığı endüstri devrimi yıllarına denk gelir. Fotoğraf makinesinin keşfi ile doğayı olduğu gibi betimleme anlamını yitirmiştir. Dönemin sanatçıları bu keşif sanatın sonudur diye düşünseler de onlar için yeni bir başlangıcın kapısı aralanıyordu. Yani geleneksel sanat anlayışının yeni sanat fikirlerine dönüşmesi ile sanayileşen dünyanın, insanları tüketim toplumları haline getirmesi aynı paralelde ilerlemiştir.

Fransız İhtilali, Endüstri Devrimi ardından kitlesel olaylar ve dünya savaşlarının sanatçılar üzerindeki etkisi önemlidir. Sanat, doğayı kopya ve birebir yansıtmacı geleneğini terketmek zorunda kalmış, sanatçılar yeni bir gerçeklik arayışına girmişlerdir. Bu ruh hali Resim, Müzik, Edebiyat gibi branşları kapsayan bir çok akımları ortaya çıkarmış ve performans, enstalasyon, kolaj, asemblaj, video sanatı, kavramsal sanat gibi yeni sanat formlarının gelişmesiyle sonuçlanmıştır.

Modern sanat 19. Yüzyıl sonları ve 20 yüzyıl sanat anlayışını yansıtır. Klasik estetik ve malzeme anlayışına başkaldırı modern sanatın ruhunda vardır. Yani kurallara ve kalıplara sığmaz. “Sanat eleştirmeni Clement Greenberg de 1960'ta yazdığı ‘Modernist resim’ adlı makalesinde modernizmin özünün, disiplinlerin kendilerine has yöntemlerini, disiplinin kendisini eleştirmek için kullanmak olduğunu; bundaki amacın da o disiplini geliştirmek ve önemini artırmak olduğunu söyler. Örneğin ilk Modernist filozof olarak kabul edilen Immanuel Kant, felsefeyi daha fazla bilgi edinmek için değil, bilginin nasıl mümkün olduğunu sorgulamak için kullanmıştır. Greenberg'e göre, Kant'ın sanattaki karşılığı, ilk Modernist ressam, Manet'dir. Manet ve empresyonistler, üzerine resim yaptıkları yüzeyde boya, tuval vb. malzemelerin özelliklerini ve geçtikleri süreçleri saklamamış, aksine öne çıkarmışlar; sonrasında Cezanne eserlerini tuvalin dikdörtgen şeklini göz önüne alarak tasarlamıştır. Böylece doğadaki görüntülerin taklidi yavaş yavaş bırakılmış, temsil ikinci plana atılmıştır”(Modern Sanat:2018). Sanatta modernizmin temelleri sanatçıların gördükleri dünyayı olduğu gibi resmetmeyi bıraktıkları gün atılmıştır Cezanne'nin açtığı bu yolda ilerleyen Picasso ve Braque, (Resim 1) 20. Yüzyılın başlarında kübizm akımını ortaya çıkararak sanatta köklü değişimlere imza atmışlardır.

Resim 1- Pablo Picasso ve Georges Braque, <https://news.masterworksfineart.com/2017/07/11/georges-braque-and-pablo-picasso>.

Sanat tarihinde bir devrim ve yeni bir dil anlamına gelen kübizmin isim babası ünlü şair ve sanat eleştirmeni Guillaume Apollinaire'dir. “1911 yılının Sonbahar Salonu'yla ilgili yazısına, Kübizm öyle zannedildiği gibi her şeyi küp küp resmetmek sanatı değildir; diye başlayan Apollinaire, İzlenimcilerin göz alıcı ama biçimden yoksun fırça darbelerine alışık olan izleyiciye, Kübizmin ne kadar önemli bir biçimsel devrim olduğunu anlatabilmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Apollinaire'ye göre Kübizm, Fransa'da dönemin en yüce sanat akımıdır. Fovizm'in renk ve kompozisyonu temelden dönüştürmesi gibi, Kübizm de çizgiye ve biçime odaklanmış, yepyeni bir görsel dil yaratmıştır” (Antmen, 2010:45).

“20. Yüzyılın en radikal sanat hareketlerinden biri olarak nitelendirilir. Doğanın betimlemeci değil kavramsal bir yorumunu yansıtan Kübistler, resimsel yüzeyde üç boyutluluk yanılması yaratmak yerine resim yüzeyinin iki boyutluluğunu vurgulamış; eş zamanlı olarak bir nesneyi bir değil birçok açıdan göstererek bir tür dördüncü boyut kavrayışı getirmiş; 19. Yüzyıldan itibaren temsili gerçeklikten resimsel gerçekliğe uzanan yoldaki adımları hızlandırarak görsel bir devrim yaratmıştır” (Antmen, 2010:46).

Kübizm fikrinin oluşmasında Empresyonizm ve Kübizm arasında bir köprü oluşturan ve doğayı küre, koni ve silindirik gibi algılayan Cezanne'nin önemli rolü vardır. Fransız ressam Paul Cezanne resimlerinde Kübizmi çağrıştıran en önemli konu nesnelere birer geometrik şekil gibi algılaması ve bir nesnenin birden fazla bakış açısı görüntüsünün tek bir yüzeyde resmedilmesidir. “İzlenimcilikten soyut modern sanata geçişin köprüsünü Picasso'nun ‘O hepimizin babasıdır’ dediği Cezanne kurmuştur.

Cezanne'nin Modern sanata getirdiği en temel katkı, nesnelerin dış görünüşlerini betimleme ile yetinmeyip, onların özyapılarına ulaşmanın gereğinin irdelenmesini vurgulaması olmuştur” (Teber, 1985).

Cezanın öncülük ettiği Kübizm Picasso ve Braque'nin katkıları ile gelişmiştir. İki iyi arkadaş ve kapı komşusu olan Picasso ile Braque çalışmalarını bir dönem birlikte yürütmüşlerdir. İlk dönem (1908-1911) yaptıkları resimler genelde atölyede bulunan nesnelere oluşturdukları natürlere ve bu dönem çözümsel kübist tarzda işler ürettikleri için analitik dönem olarak adlandırılır. “Analitik Kübizm’de (Resim 2) nesnelerin yüzeyleri parçalara ayrılmış ve kopuktur; mekan ve nesne bir çağrışım olarak resimde kendilerini hissettirirler. Böylece analitik kübist resim, doğadan soyutlanmış elemanlarla düşünsel soyut bir yapı oluşturur. Bu yapı içinde doğal bir varlık olan nesne, niteliklerini yitirip salt görsel değil farklı duyuları da davet eden düşünsel soyut bir eleman haline dönüşür” (Çağlayan, 2007:118). “Bu bakımdan bu resimler, doğada görülen nesnelere değil, bunların kavramlarını verirler. Nesne kavramının kapsamı dışında kalabilecek ne varsa, perspektif, uzam, ışık-gölge siliniyor, geriye nesne kavramından soyutlanamayacak olan hacim ve lokal renk kalıyor. 1914 ‘e kadar yapılan resimlerde tek ya da iki renkle yetinilmesi durumu da bundan kaynaklanmaktadır.” (İpşiroğlu, 2012:170).

Picasso ve Braque'nin birbirine benzemeyen iki adam olmasına karşın resimlerine bakıldığında hangi resmin kime ait olduğunu anlamak güçtür. Aynı apartmanda oturmuş olmalarının da etkisiyle sürekli görüşen ikili yaptıkları resimleri sürekli inceleme ve fikir alışverişinde bulunma şansı bulmuşlardır. “Picasso ve Braque'nin kısa zamanda oluşturdukları bu yeni anlatım uluslararası sanat ve tasarımda bir dizi gelişmeler için bir sıçrama tahtası oldu. Böylesine bir etkinin oluşmasına yol açan bazı nedenleri; sanatçılar ve resim alıcıları için Paris'in önemli bir merkez olması, bu yeni anlatıma katkıda bulunmak isteyen Picasso ve Braque'a yakın genç bir sanatçı çevresinin varlığı, bu akımı etkili, esnek ve her zaman doğru olmasa da yararlı açıklamalarla destekleyen çoğu şair olan bir yazar topluluğunun bulunması şeklinde sıralayabiliriz. Denilebilir ki, dünya Kübizmi benimsemeye hazır, çünkü kübizm hem çarpıcı ölçüde yeni bir akımdı, hem de yakın geçmişin çeşitli eğilimlerini bir araya getiriyordu. Picasso ve Braque'in üzerinde durulmaya değer işbirliği de bunun bir belirtisi ve simgesiydi” (Lynton, 2015:61).

Resim 2- Pablo Picasso, “Ambroise Vollard”, tuval üstüne yağlıboya 92 x 65 cm, Puşkin Müzesi, Moskova, 1910. <https://www.pablocicasso.org/portrait-of-ambroise-vollard.jsp>

“Braque ve Picasso'nun öncüsü olduğu Kübizm akımının resme getirdiği yenilik, daha önceki geleneksel sanat anlayışından, işlediği konu olarak ayrılmaz. Aradaki bütün fark, görme biçiminde ve bunun biçimsel bir yansıması olan resimsel mekânın dönüşümünde ortaya çıkar. Resimsel, plastik imkânlar, Kübizm'e gelinceye kadar da sanatsal ifade bakımından, çağdaş akımlar (Fovizm, Post-Empresyonizm vs.) tarafından zaten yeterince zorlanmaktaydı. Yine de bütün bu imkânların içinde gerçekleştiği resmin asıl sahnesi, Rönesans'tan bu yana değişmeyen merkezi perspektif anlayışına bağlı ve doğanın sadık

temsili olma özelliğini koruyordu. Farklı şekillerde ve tarzlarda kurgulanarak hep yeniden tanımlanmasına rağmen temel olarak değişmez bir 'mise en scène' (sahne kurgusu) kalıbı olma özelliğine sahip böyle bir dünya tasviri, gözle görüneni, hem göz hem de gözün gördüğü perspektif kanunlarla belirlenmiş sistematik içinde bir ön kabul olarak içselleştirmişti. Bu hâliyle, Panofsky'den mülhem bir ifadeyle sosyo-kültürel bir 'zihinsel alışkanlık (habitus)' hâline gelmiş ve hiç sorgulanmamış, sanatsal esasta kökensel bir paradigmaydı. Kübizm'e kadar, resimsel mekân, tuval yüzeyinden içeri doğru verilen belli bir derinlik etkisi ile resme sanki bir pencereden dışarıyı seyrederek gibi tümüyle bir gözlemci olarak bakmamızı sağlayacak şekilde oluşturulurdu. Zaten perspektif de Latince etimolojisi gereği, 'bir şeyin içinden bakma' ve seyredilen manzara anlamına gelir. İşte Kübizm, resimde her şeyden önce bu mekân anlayışını yıkmış ve dünyayı, dışından bir pencereden bakar gibi izlediğimiz bir manzara olarak değil, algıda algılayıcıyı algıladığının dışına değil içine yerleştiren iç içe ve bütünlük bir bilinç içinde resmetmiştir" (Haşlakoğlu, 2015:111).

3.2. Kübizm'de Atık Nesne

Kübizm 1911-1914 yılları arasında Picasso ve Braque'ın çalışmalarında sentetik kübizm olarak adlandırdığımız bir dönüşüm yaşamıştır. Sentetik Kübizm'de, Analitik Kübizm'den farklı olarak doğa ile bağ tam anlamıyla kopmamış olsa da resmin yapısını oluşturan temel anlayış geometrik soyutlamalardır (Resim 3). Bu dönemde ortaya çıkan eserlerde doğanın varlığını hissetmek mümkündür. Fakat resimlerinde oluşturdukları geometrik formlar soyut düşünsel boyuttadır. "Önce Braque sonra Picasso'nun resimlerinde şablon harfler kullanmaya başlaması ve resimsel dokuyu zenginleştirmek için boyaya kum, talaş gibi malzemeler katılmasıyla Sentetik Kübizm olarak adlandırılan yeni bir evreye geçilmiştir" (Antmen, 2010:48).

"Sentetik Kübizm'de renk önem kazanmış, naturalist (doğacı) resim alışkanlığının gölgeleme tekniği bırakılarak lokal renk anlayışı ortaya çıkmıştır. Doğanın birebir taklit edilmesi kaygısı tamamen ortadan kalkmıştır. Analitik Kübizm'deki eş zamanlı biçim yansıtma yerini tek biçimle yansıtma almıştır. Renk yalnızca biçime ait olarak, yüzey boyaması şeklinde yer almaktadır. Işık, renge bağlı olarak biçim yüzeyine aittir ve ışığı resmin kendisi oluşturur. Biçim ve rengin ortak ifade aracı olarak kullanımı rengin bağımsız bir eleman olmasını sağlamıştır" (Tunalı, 2008:123).

Picasso ve Braque bu dönemde yapmış oldukları natürmortlarda kullandıkları eşyalar her ne kadar soyuta yaklaşmış bir forma dönüşseler de görselliklerini tam olarak kaybetmemişlerdir. "Klasik anlamda resim sanatı yüzeyi boyama sanatı olarak anlaşılırken Picasso ve Braque, yüzey üzerine malzemelerin kendisini yerleştirerek yeni bir anlatım şekli oluşturmuşlar, yapıştırma (kolaj - collages) tekniğinin uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. Bu teknikle, malzeme kullanımı tuval yüzeyinde dokusal bir özellik oluştururken, yüzeyselliği kırıp üç boyutluluk etkisini de meydana getirir. Böylelikle resim, üçüncü boyuta müdahale etmiş olur, zamanla tüm yeni malzemelere ve boyut arayışlarına açık hale gelmiştir. Sanat malzemeleri dışında Atık nesnelerin malzeme olarak kullanımı, resmin kusursuz güzellik arayışını tamamen ortadan kaldırarak, yeni arayış ve denemelere yön vermiştir" (İskilip, 2014:61). Yüzyıllardır iki boyutlu yüzeyde göz yanılması diye de adlandırılan üçüncü boyutu ortaya çıkarmak için çalışan sanat zamanla bu boyutu tekrar yüzeye yapıştırarak mağara resminde olduğu gibi perspektifi sıfıra indirmiş, kübizmle de bu derinliği (üç boyutu) tersi istikamette izleyiciye doğru gerçek üçüncü boyutuna çıkararak ters espas meydana getirmiştir.

Resim 3- Georges Braque, “Still life Bach”, kağıt üzerine karakalem, kolaj ve guaj teknikleri, Basel Sanat Müzesi, İsviçre, 1912. <https://tr.pinterest.com/pin/231020655861358685/>

Sürekli bir yenilik arayışı ve sanatsal üretimde özgünlük modern sanat üretimi fikrinin en önemli özelliklerinden biridir. Modern sanat anlayışının doğmasından sonra ortaya çıkan teknik ve sanatsal ifade güncel yorumlar 20. Yüzyılın en önemli sanat akımlarının ve sanatçıların doğmasına ön ayak olmuştur. Kolaj, Dekolaj ve Asemblajın bir sanatsal değer olarak ortaya çıktığı bu dönem barındırdığı nitelikler bakımından modern sanat açısından önemlidir.

Picasso ve Braque 1912 yılından sonra gerçekleştirdikleri resimlerde gündelik hayatımızda kullanıp attığımız baskılı kumaşlar, duvar kağıtları, gazete gibi atık nesnelere kullanarak yaptıkları Kolaj, resmin bütün unsurları göz önünde bulundurularak (kompozisyon, espas, orantı, renk, çizgi v.s.) uyumlu bir bütün oluşturma sürecidir. Bu tekniği kendi sanatlarına uyarlayan Picasso ve Braque kübist anlamda ilk kolaj örneklerini üretmeye başlamış, ardından Dekolaj ve Asemblaj teknikleri ile de işler üretmişlerdir. “Kübist kolaj, sanat eserlerinin ulaştığı özerklik derecesine de işaret eder. Bir sanat eseri tümüyle kendi kanunlarına tabi bir varlık olarak gündelik hayatın adı bir unsurunu bile kullanım değerinden arındırarak saf estetik bir nesne haline getirme kuvvetine sahiptir. Gazete parçası, resme kendi bağlamında yeni bir kimliğe kavuşarak resme hem soyut hem de gerçek bir etki bırakmaktadır”(Krausse, 2005:95). Tarihi çok eskilere dayanan kolaj tekniği gerçek anlamda 20. Yüzyılda anlam bulmuş avangard bir tekniktir. “Ayrıca çok katmanlı yapısı ile yeni çağa son derece uygun düşen ve bütün sanat formlarını ifade edebilecek özelliklere sahip bir tekniktir. Kolaj tekniğinde kumaş ve türevlerinin kullanılması, geleneksel bir malzeme olarak tuvalin zaten bir dokuma malzemesi olması ve kolaj mantığıyla tekrar dokumayla buluşması, ardından çerçeveden bağımsızlaşarak kendi gerçekliğine ulaşması modern resim tarihinde oldukça ilginç bir süreci ortaya koymaktadır. Kolaj ilk kez 20. yüzyılda Braque ve Picasso’nun kolajlarıyla bir ifade aracı olarak kabul görmüştür. Ancak tarih boyunca rastladığımız malzeme yapıştırma ya da farklı parçaları birleştirme yönteminin kullanıldığı patchwork, minyatür ve ikonalar, kolaj tekniğinin eskiden beri var olduğunu işaret ederler. Minyatürlerdeki espas anlayışı, ikonalarda yüzeye yapıştırılan tahta ve metal parçalar, patchworklerdeki parça kumaşların bir araya getirilmesi kolaj mantığıyla aynıdır. 20.yüzyılda kolaj tekniğini gerçek anlamına ulaştıran Picasso ve Braque, kübist kolajlarıyla sanatta gerçekliğin tümüyle değişmesine neden olmuşlar, öklidyen espas anlayışının dışına çıkarak derinliği yüzeye doğru yaklaştırmışlar ve hatta tuvalin dışına taşıyarak sanatın kavramsal bir boyuta ulaşmasına yol açmışlardır” (Üner. 2018).

Kolaj tekniğinin bir ileri seviyesi olarak adlandırdığımız Dekolaj tekniği ise, Kolaj tekniği ile yaptığımız çalışmada yapıştırdığımız fotoğraf, gazete, kağıt, bez parçası v.s gibi nesnelere yüzeyden tekrar sıyırılması ile oluşan etkiye denir. Dekolaj için verilecek en uygun örnek günlük hayatta hemen hemen her yerde rastladığımız çeşitli reklamların veya film afişlerinin yapıştırılmış ve yer yer bu nesnelere sıyırılmış olduğunu gördüğümüz billboardlar veya reklam panolarıdır. Picasso ve Braque’ın geliştirdikleri diğer bir teknik ise resim yüzeyinde üç boyutluluk hissi yaratma gayesiyle, metal, cam, ahşap v.s gibi atık nesnelere kullanarak oluşturdukları Asemblajdır. Aynı zamanda bir montaj tekniği olan Asemblaj Kübizm’den sonra ortaya çıkan bir çok akımın da ilham kaynakları arasındadır. Asemblaj fotomontaj çalışmalarından çeşitli Enstalasyon’lara kadar geniş bir alanda kullanılabilir. Etki alanı oldukça geniş

olan bu sanat formu içlerinde Fütürizm, Dadaizm, Pop Art'ın olduğu bir çok akımın ve Ready Made'lerin öncü fikridir.

Şüphesiz Kübizmi bu denli yenilikçi yapan Picasso ve Braque'nın sınırsız merakıydı. Onlar sanatlarını geliştirmek için sürekli bir arayış içindeydiler. Yeni teknikler, yeni malzemeler, yeni fikirler onları özel yapan unsurlardı. Atık nesne 20. Yüzyılın başlarında sanatta yeni arayışlar içine girmiş olan sanatçıların dikkatini çekmiş, nesne işlevini değiştirerek bir özne haline gelmiş ve resim sanatına girmiştir. Kolaj ve Asemblaj tekniklerinin yaygınlaşmasında gazete, duvar kağıdı, kart postal, baskılı kumaş, cam, ahşap gibi modern üretim sistemlerinin ürettiği kitle ürünlerinin çoğalmasının katkısı büyüktür. Atık nesnelerin bir sanat malzemesi olarak kullanılmasının altında tüketimin artmasına paralel olarak oluşan çöp yığınlarının oluşması yatmaktadır.

Kolaj tekniği Picasso ve Braque'ın sanatında farklı aşamalarda gelişmiştir. Braque desenli duvar kağıdı ve füzen kalem kullanarak yaptığı, karışık teknik çalışmalarının her biri kübist kolaja giden adımlardır (Resim 4). Tarih 1912'yi gösterirken temizlik malzemeleri üzerine faaliyet gösteren bir mağazada bulunduğu ahşap taklidi duvar kağıtlarını işlerinde kullanmaya başlar. Bir müddet sonra kullandığı malzemeler, gazeteler, baskılı kumaşlar ve diğer atık nesnelere genişlemeye başlar. Braque bu nesnelerin taklidini yapmak yerine, nesnenin kendisini kullanarak seyirciye yeni bir gerçeklik sunar. Aynı dönemlerde Picasso kendi ürettiği yapıştırma kağıtlarını bitmek bilmeyen bir şevkle işlerinde kullanmaya başlar (Resim 5). Picasso'dan sonra yapıştırma kağıt tekniği büyük bir hızla yaygınlık kazanır. Bu nesnelere aynı zamanda kübizme üstlerindeki desen ve renklerle yeni bir görsel anlayış kazandırır.

“Sanatın klasik döneminde ve kübizmin analitik dönemindeki gerçeği yansıtma kaygısı, Braque'da, tabela ressamından öğrendiği tekniğe göre, trompe-l'oeil (Trompe-l'oeil: Bir düzlem üzerinde sanat içeriği olan resimsel bir etki amaçlamaksızın, gerçeklik izlenimi vermeye çalışan her tür çizim, boyama vs.)” (Sözen, Tanyeli, 1992:240.) olarak boyanan sahte tahtaları ya da mermerleri tablolarına dahil etmekle kendini göstermiştir. Önceleri boyalı kağıtlar ya da tahta öykünmeleri, yalnızca tablonun düzenlenişini yalınlaştırırken Picasso işleme yeni bir boyut getirmiş; konunun zorlukla tanımlanabildiği ilk kolajlarını yapmıştır. Bunlar, düzgün kareler halinde düzenlenmiş, yatay ve dikey formlar kümelenmesi içinde coşkulu bir hava yaratan çiçekli kağıt parçalarıdır. “Kağıt ve kağıdın formu arasındaki ilişki, Braque'da daha belirgindir; bir gazete kağıdı parçası genellikle bir gazeteyi temsil eder. Ama daha genel anlamda Braque'da, Picasso'da olduğu gibi, gazeteden kesilen parçalar, paket kağıtları, sigara paketleri, gerçek yaşama ait çağrışımlardır. Yapıştırılmış kağıtlar, boya resim ile görünen gerçek arasındaki ayrılığı artıran renkli planlar yoluyla soyut düzenleme arayışlarını desteklemekte, zamanla, çağrışımlar daha gerekli hale gelmektedir” (Cabanne, 1998:324).

Resim 4- Pablo Picasso, “Cam ve SUZE Şişesi”, füzen, kolaj ve guaj teknikleri, Washington Üniversitesi Sanat Galerisi, St. Louis, 1912. http://www.4-construction.com/tr/oneri-ipucu/makaleler/slaytsov/pablo-picassodan-soyut-kafe-resimleri_8618/12478/

Atık nesnelere yaptıkları kolajın “ilk kez resim sanatında, ciddi bir biçimde, estetik kaygılarla ele alınması bir raslantı değildir. Yıkılmaya yüz tutmuş geleneklere karşı girişilen savaşta sentetik kübizm döneminde en aktif değer olmuş, olumlu yönüyle yeni anlayışların oluşumuna katılmıştır” (Adalı, 1996:67). “Daha önceleri kolajın var olmasının yanında tercih edilen mantık ve uygulamada nitelik bakımından boya resmininkine eşit bir ifade-içerik yüklenmesi itibarıyla kolajı sanat formu düzeyine yükseltenler, kübistler olmuştur. Böylelikle, oldukça önemli sonuçlara yol açacak birçok temel ilke onaylanmıştır” (Kaplanoğlu, 2008:185).

Resim 5- Georges Braque, “Meyve Tabagi ve Bardak”, tuval üzerine yağlıboya, yapıştırılmış kağıt ve karakalem, 41x 33 cm, İsviçre, 1912. <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-b/braque-georges/georges-braque-meyve-tabagi-ve-bardak-1426/>

“Kübistler Kolajı, üstün cins olma isteğiyle hiçbir zaman resmi değerden düşürmeye, bozmaya karşı girişilmiş bir şey olarak kullanmamışlardır. Resim malzemeleriyle aşağılanılmaktan çok, piktoral (resimsel) kompozisyonun tüm gücünü spiritüel benzetmelerle canlandırmaktı. Bir sigara paketini yapmaktansa, onu olduğu gibi yapıştirarak daha realistçe bir tutum içine girmişlerdir. Braque’ın yapay tahta ve mermeri anımsatan çeşitli kağıtların jukstapose -yan yana- durumları, çizgilerin oranlarını, biçimlerini ve renklerini zenginleştiren çeşitli tekstürler düz alanlar olarak görev alır ama kolaj objeleri tüm maddesel nitelikleriyle resimsel özelliğe bürünür” (Adalı, 1996:75). “Klasik dönem eserlerindeki derinlik hissi, modern sanata yaklaştıkça gittikçe azalırken; tuval yüzeyinden izleyiciye doğru taşan alanı oluşturan 'modern alan' kolajın kullanılmasıyla heykelsi özelliğiyle dışa taşar.” (Turani, 2003:46). Bu durum ise malzemenin bir sanat eseri yaratım sürecindeki önemini gösterir.

Modern sanatta atık nesneyi bir sanat nesnesi gibi tasarlayıp sanatlarında kullanan Picasso ve Braque oldukça üretken sanatçılardır. Kolaj, Dekolaj ve Asemblaj tekniklerini kullanarak yaptıkları oldukça fazla iş vardır. Picasso’nun Bambu Sandalyeli Natürmort’u önemli kolajlarından biridir. Bu çalışmada gazete, pipo ve bardak gibi nesnelere kübist kompozisyon anlayışıyla yerleştirmiştir. Resmin bir kısmına ise üstü desenli bir muşamba yapıştırılmıştır. Picasso bu çalışmada nesnelere dolaysız bir şekilde resmine dahil ederek onları kendi gerçeklikleriyle izleyiciye sunmuştur. Kullanılan muşamba renk ve form olarak kompozisyona uyumludur. Ayrıca yaptığı çizim ve boyamaları muşambanın üstüne taşıyarak resimde bir bütünlük sağlamaya çalışmıştır. Picasso ve Braque Kübist Kolajı geliştirirken atık nesneyi kendi sanatlarının en uygun parçası olarak tasarladılar. Bir bütün oluştururken onun niteliklerinden yapı, doku ve renk anlamında faydalandılar.

Resim 6- Pablo Picasso, Bambu Sandalyeli Natürmort, 29 x 37 cm, 1912
<https://zhrblc.wordpress.com/2013/05/09/yeni-bir-bicimkubizm/>

Modernizm Döneminde Kolaj, Asemblaj ve Dekolajlar ileride daha radikal sanat formlarının habercisiydi. Öyle ki bu tekniklerin açtığı yolda farklı zamanlarda sanatın sınırlarını zorlayan sanat formları ortaya çıkmıştır. Ready Made'ler başta olmak üzere kavram sanatı, Enstalasyonlar ve Performans Sanatı bunlardan bazılarıdır. Atık nesne Kübizm'den sonra günümüze kadar sıklıkla sanatsal ifadeye kullanılmaya devam etmiştir. Marcel Duchamp'ın Ready Made'leri ile sanatı estetik anlamda farklı bir evrime sokmuş olan atık nesne daha sonra Pop Art ile sanattaki yerini korumuştur. Taşıdığı anlam ve barındırdığı görsel çeşitlilik nedeniyle günümüzde de sıklıkla başvurulan nesnelere biri haline gelmiştir.

4. SONUÇ

Endüstri devrimi ile gelişen teknoloji'nin insanoğlu üzerinde yarattığı olumlu etkilerin yanı sıra o zamana kadar görülmemiş türden bir tüketim toplumu da yaratmıştır. Hayatımızı kolaylaştıran teknoloji aynı zaman da hayatımızı çöp yığınları ve atık nesnelere dünyası haline getirmiştir. Üretim için sarf edilen enerji yenileneemediği için insanoğlunun geleceği tehlike altına girmiştir. Bu nedenle yenilenebilir ve tekrar kullanım amaçlı olarak atık nesne dikkatleri üzerine toplamıştır. Ek kaynakların öneminin ortaya çıkmasından sonra Atık nesne birçok alanda yeniden üretim amaçlı ya da olduğu gibi tekrar kullanılmaya başlamıştır. Bu kullanım alanlarından biride sanattır. Sanatçının iç dünyasının bir yansıması olan sanat nesnesi, çeşitli malzemeler aracılığıyla yeni gerçekliğe kavuşur. Sanatın biricikliği de işte buradadır. Sanat, çöp haline gelmiş atık nesneyi alır, yeniden tasarlar ve onu bir sanat objesi olarak seyircinin beğenisine sunar. Geri dönüşüm adı altında bu nesnelere sanat yoluyla yeniden değerlendirilmesi atık nesne üzerinden bir farkındalık yarattığı için de önemlidir. Ayrıca atık nesne, sanat tarihinde başyapıt olarak nitelendirdiğimiz önemli eserlerin ortaya çıkmasında da rol oynamıştır.

İlk olarak 20. Yüzyılın başlarından Kübizm akımının öncüleri olan Picasso ve Braque'ın Kolaj, Dekolaj ve Asemblajlarında kullandıkları atık nesnelere Kübizm'den sonra sanatsal üretimde değerini artırarak kullanılmaya devam edilmiştir. Sanatın bir özne haline getirdiği atık nesne, sanatın evriminde özellikle Modernizm döneminde ortaya çıkan akımların kullanım alanına girmiştir. Kübizmden sonra Dada Hareketi'nde ve Pop Art'da Ready Made olarak karşımıza çıkan atık nesne günümüzde ise sanatsal üretimde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Sanatsal ifade de atık nesne en önemli malzemelerden biri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Adalı, A. (1996), Kolajın Tarihsel Oluşumu, *Toplumbilim*,(Sayı 4),s.67.

Antmen, A. (2008), *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, İstanbul: Sel Yayıncılık,

- Coşkun, İ. (2012), Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(Sayı 6).
- Çağlayan, F.(2007), Nesne'nin Parçalanıp Yeniden İnşaa Edilmesi, *Kübizm, Anadolu Sanat*, (sayı: 18),s.118.
- Haşlakoğlu, O., (2015), Picasso ve Sanatsal Eylem: Kübizm'in Doğuşu, *Mavi Atlas*, (sayı 4).s.111.
- Kaplanoğlu, L.,(2008), Özne Nesne İlişkisinde Kübizm, Fütürizm ve Dada, s.185.
- Krausse, A. K.(2005), *Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü*, Tandero Verlag Gmbh.
- İpşiroğlu, N. M.(2012), *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi*, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- İskilip, A. İ.(2014),Pablo Picasso ve George Braque'ın Kübist Dönem Eserlerinde Form-Işık İlişkisi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, s.61.
- Lynton, N.(2015), *Modern Sanatın Öyküsü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pierre, C.(1998), *Modernizmin Serüveni*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Shiner, L.(2010), *Sanatın İcadı Bir Kültür Tarihi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sözen, M. Tanyeli, U. (1992), *Sanat kavramı ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Teber, S.(1985), *Picasso*, De Yayınevi, İstanbul: Sanat Dizisi.
- Tunalı, İ.(2008), *Felsefenin Işığında Modern Resim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2003), *Çağdaş Sanat Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnternet Kaynakça

- ÜNER, Ö.(2013), *Malzemeye Karşı Malzeme*, 11.10.2018 tarihinde RH Dergisi sitesi: <https://www.academia.edu> adresinden alındı.
- Fransız İhtilali Işığında Doğan Romantizm* 20.10.2018 tarihinde, Mozart Kültür sitesi:<http://mozartcultures.com/fransiz-ihtilali-isiginda-dogan-romantizm> adresinden alındı
- Modern Sanat.(2016),*Romantizm*, 26.01.2018 tarihinde Modern Sanat sitesi: https://www.turkcebilgi.com/modern_sanat adresinden alındı.